

SÅ LÄNGE MIN BROR ANDAS

SÅ LÄNGE
MIN BROR
ANDAS

Set Mattsson

HISTORISKA MEDIA

Historiska Media
Box 1206
221 05 Lund
info@historiskamedia.se
www.historiskamedia.se

© Historiska Media och Set Mattsson 2016
Sättning: Åsa Björck
Omslag: Niklas Lindblad, Mystical Garden Design
Omslagsbilder: Shutterstock
Tryck: ScandBook AB, Falun 2016
Tryckning 1 2 3 4 5 6 7 8 9
ISBN 978-91-7545-303-3

*Tillägnas de som har och har haft modet
att riskera sina liv för att rädda andras*

AUGUSTI 1943

GENOM DET ÖPPNA fönstret mot gatan hördes taktfast marscherande soldater närma sig. Den unga kvinnan drog häftigt åt sig cigarett-paketet som låg bredvid skrivmaskinen och slet fram en cigarett. Hennes äldre kollega vid skrivbordet mitt emot såg bekymrat på när hon med darrande händer drog en tändsticka över plånet.

”Hur är det fatt, min vän?” sa den äldre.

”Jag tycks aldrig vänja mig”, sa fröken Simonsen, tände cigaretten och blåste ut tändstickslågan.

”Vid tyskarna?”

Fröken Simonsen nickade och lät en strimma rök sippra ut genom ena mungipan.

”Det är du inte ensam om”, sa fru Carlsen och log vemodigt.

När blåsorkesterns första, hurtfriska toner trängde sig in i det kvava rummet som en objuden gäst, reste sig fröken Simonsen från sitt skrivbord och gick fram till fönstret. Hon kastade en hastig blick mot den klarblå himlen innan hon såg ut över kanalen där en ung man forsade fram i en kanot med snabba, starka tag med paddeln. Hans spända muskler fick henne att dröja kvar vid fönstret en kort stund innan hon drog igen det med en smäll.

”Jag hatar marschmusik”, sa hon och plockade bort ett visnat blad från pelargonian på fönsterbrädet. Sedan vände hon sig mot fru Carlsen. ”Ska vi inte unna oss en kopp te?”

Fru Carlsen nickade och den unga kvinnan lämnade rummet. Hon gick genom den mörka hallen till ett trångt kök med utsikt över en bakgård där solen, trots att den stod högt på himlen, inte lyckats jaga undan de dystra skuggorna. När kastrullen med kallt

vatten stod på gasspisens låga, sträckte hon på sig och tog ned en bucklig plåtburk från hyllan ovanför spisen. Trots att hon skymtade botten på burken lade hon en extra sked svarta teblad i kannan, väl medveten om att det skulle dröja en dryg vecka innan de nya ransoneringskorterna kom.

Men vem vet vad som hinner hända innan dess, tänkte hon.

Tiderna var oroliga. För två dygn sedan hade undantagstillstånd utlysts i landet. Balansen hade rubbats och fröken Simonsen tyckte inte om förändringar, kände sig trygg med det invanda, med att saker var som de alltid varit. Men det fanns annat att oro sig för än tyskarernas undantagstillstånd. Hennes chef, åklagare Henriques, hade inte varit sig själv den senaste tiden. Hans ögon var matta av trötthet och det annars alltid så vänliga leendet var ansträngt. Den här morgonen hade han försvunnit in på sitt rum utan ett ord och när han några timmar senare gett sig iväg till överrätten hade han bara vinkat ett hastigt farväl. Fröken Simonsen hade tittat förvånat på fru Carlsen som inte kunnat ge någon förklaring till deras chefs beteende.

”Det kan inte vara arbetet i rättssalen som bekymrar honom”, hade hon sagt. ”Där sysslar han bara med rutinärenden.”

Men herr Henriques var inte bara åklagare, han var också en ansedd medlem i det mosaiska trossamfundet, i själva verket en av de ledande, och fröken Simonsen var rädd för att förklaringen fanns där. För en vecka sedan, när sommarens strejker och oroligheter ute i landet till slut nått huvudstaden, hade hon kommit in på hans kontor och hört honom i ett telefonsamtal förbanna alla aningslösa idioter som inte förstod vad som stod på spel. Efteråt hade han ryckt på axlarna och försökt släta över sina egna ord. Men fröken Simonsen förstod att något var på gång. Något hotfullt.

På natten hade hon drömt att hon varit ombord på *Donau*, lastfartyget som förra hösten fört de norska judarna till lägren i Polen. Hon hade tvingats ned i ett av lastrummen och det hade varit trångt och hett och ont om luft. När hon vaknade hade hon badat i svett och mardrömmen hade dröjt sig kvar inom henne i flera dagar efteråt. På kvällarna kunde hon i sin ensamhet inte låta bli att tänka på

lägren som det gick så många rykten om, det ena mer fruktansvärt än det andra.

Jag tror jag ska gå på bio ikväll, tänkte hon och hällde det sjudande vattnet i tekannan. Jag behöver något att skingra tankarna med.

När teet var bryggt gick hon med dukad bricka tillbaka till rummet där fru Carlsen stod vid fönstret.

”Jag var tvungen att öppna det”, sa hon. ”Det blir så kvavt härinne annars.”

Blåsorkestern hördes fortfarande som ett svagt brus, men överröstades av en cykels ringklocka från gatan nedanför. Sedan tog en duvas dova kuttrande över och en annan duva svarade. Fröken Simonsen mindes fortfarande hur det tidigare så intensiva och brusande storstadslivet plötsligt stannat upp den där tisdagen i april för tre år sedan då himlen över Köpenhamn mörknat av tyska bombplan och hon mötts av vägsärrar på sin promenad till arbetet. Det var som om någon hade dragit i en nödbroms. Sedan den dagen hade den bullrande biltrafiken tystnat och gatorna tagits över av cyklister, spårvagnar och hästkärror.

Staden hade somnat in och sömnen hade varat fram till för några månader sedan då sabotagen börjat på allvar. Och nu, när sommaren gick mot sitt definitiva slut, gick det knappt en natt utan att hon väcktes av explosioner, ibland flera på rad efter varandra.

Sabotörerna kom oftast undan, vilket fick den tyska ockupationsmakten att häva ur sig ursinniga anklagelser om den danska polisens inkompetens och likgiltighet. Tyskarna krävde att den danska regeringen skulle införa dödsstraff för sabotage riktade mot tyska intressen. Regeringen vägrade och avgick. Tyskarnas svar var att införa undantagstillstånd. Snart spreds ryktet om att Gestapo, nazisternas fruktade hemliga poliskår, skulle ta över de danska polisernas jobb. Skräcken drabbade alla, även oskyldiga som inte hade något att frukta.

Som judinna i ett nazistockuperat land kunde hon aldrig känna sig helt trygg, men nu vibrerade oron utanpå kroppen, som ett tunt lager oskyddad hud. Hon var övertygad om att ångesten syntes i hennes blick och sedan några dagar tillbaka gömde hon sig bakom ett par solglasögon när hon gav sig ut i staden.

Hon fyllde deras koppar med hett te och räckte över den ena till fru Carlsen.

”Tack, min vän”, sa hon och tog emot koppen. ”Men hur mår du egentligen? Du är ju alldeles blek. Har du fått någon sömn alls?”

”Det blev nog några timmar.”

”Stackars barn. Hur många hördes i natt?”

”Bara en.”

”I närheten?”

”Nej, bara en dov smäll på avstånd precis innan jag somnade.”

Fru Carlsen skakade på huvudet. Hon bodde i en by några kilometer norr om Köpenhamn och tog varje morgon S-tåget till Hovedbanegården.

”Jag förstår inte hur du kan sova överhuvudtaget”, sa hon och smuttade försiktigt på teet. ”Jag hade bara legat och väntat på att det skulle smälla. Jag hade inte fått en blund i ögonen.”

”Man vänjer sig.”

”Kanske, om man är ung som du, men jag ... nej jag skulle aldrig stå ut, det är jag säker på. Och jag är lika säker på att det inte kommer något gott ur allt det här.”

Fröken Simonsen lät kommentaren passera, väl medveten om att inget kunde rubba fru Carlsens åsikt om det förnuftiga med samarbetspolitiken som den danska regeringen fram tills för några veckor sedan ägnat sig åt. Istället tände hon en cigarett och hennes kollega gav henne en menande blick. Rökande kvinnor och samarbetspolitiken. Två saker de aldrig skulle enas om.

De satt tysta, njöt av det starka teet och den korta pausen, men så snart de tömt sina koppar satt de böjda över sina skrivmaskiner som fyllde rummet med ett ihärdigt knatter.

Fröken Simonsen drog ett färdigskrivet brev ur sin maskin, men hejdade sig mitt i rörelsen. Hon satt stilla med pappret i handen och tittade mot fönstret. Fru Carlsen slutade skriva.

”Vad är det?” sa hon.

”En bil”, sa fröken Simonsen. ”Den närmar sig.”

Hon lade ned pappret på skrivbordet och gick fram till fönstret. En

svart Mercedes, en tyskbil, bromsade häftigt in vid trottoaren. Fyra män, klädda i svarta rockar, steg ur bilen och försvann in i porten under henne.

Golvet gungade till under hennes fötter. Hon famlade efter fönsterbrädet och välte ned pelargonian på golvet innan hon återfick balansen. Fru Carlsen rusade upp från skrivbordet och sprang fram till henne.

”Lilla vän, vad är det som ...”

Hon avbröts av hårda knackningar på ytterdörren.

”Gestapo! Öppna genast dörren!”

De stod stilla vid fönstret. Avläste skräcken och fasan i varandras blickar.

”Öppna! Annars slår vi in dörren!”

”Vi har inget val”, viskade fru Carlsen. ”Vi måste släppa in dem.”

Fröken Simonsen nickade och sa:

”Jag öppnar.”

Men hennes ben ville inte lyda henne. Hon tog två djupa andetag och lyckades återfå kontrollen över sin kropp. Med hastiga, små steg lämnade hon rummet och gick fram till ytterdörren. Hon hann knappt vrida om låskolven förrän ytterdörren for upp och hon knuffades mot väggen av en man som tryckte sin kropp mot hennes samtidigt som tre andra män tog sig in i hallen och vidare till rummet mot gatan.

”Judesvin.”

Rösten var hes och triumferande och den unkna doften av snaps och öl kväljde henne. Han lyfte handen och örfilen brände som eld på hennes kind. Sedan vände han henne om, kopplade fast hennes armar högt upp på ryggen och knuffade henne framför sig mot rummet. När de kom in satt fru Carlsen alldeles stilla på sin stol och stirrade skräckslagen på pistolen som en av männen riktade mot hennes huvud. Den kortaste av de fyra männen drog igen fönstret innan han tog fram en kniv ur rockfickan och skar av telefonsladden.

”Vi ska inte stanna så länge”, sa mannen som höll fröken Simonsen tätt intill sig. ”Ni ska bara ge oss era församlingsböcker och ert medlemsregister. Sedan försvinner vi. Och till och med judesvin som ni måste begripa att det är bäst för er att lyda.”

Hans danska var klanderfri, utan ett spår av tysk brytning.

En landsman, tänkte fröken Simonsen, en köpenhamnare som likt många andra valt att ställa sig på nazisternas sida.

”Har ni förstått?” sa han och släppte taget om fröken Simonsen och gav henne en hård knuff i ryggen.

Hon föll ned på knä och skrek högt av smärta.

”Låt henne vara!”

Fru Carlsen var på väg upp ur stolen, men hejdades av slaget från pistolmyningen som spräckte hennes läpp. Hon sjönk tillbaka mot stolen och gnydde som ett sårat djur när blodet började rinna nedför hakan.

”Håll käften om ni inte vill ha mer stryk”, sa den danske nazisten. ”Gör som vi säger. Nu!”

Fröken Simonsen reste sig långsamt från golvet. Hennes vänstra knä ömmade, men det var synen av fru Carlsens misshandlade ansikte och tomma blick som fick den unga kvinnans ögon att tåras. Det och förräderiet som pistolen, som nu riktades mot henne, tvingade henne till. Hon stapplade bort mot ett av arkivskåpen som stod vid väggen bakom hennes skrivbord och drog ut de två mittersta lådorna.

”Allt finns här”, sa hon och vände sig mot sin landsman.

Han nickade mot två av männen som snabbt tömde de båda lådorna på sitt innehåll och stoppade ned det i två läderväskor.

”Nu var ni en klok flicka”, sa han och ställde sig tätt intill henne. ”Söt och begåvad. En ovanlig kombination. Synd att ni är judinna, annars så ...”

Han log brett och doften av alkohol sköljde över henne ännu en gång. Hon vände bort ansiktet och fick på nytt en hård örfil.

Vi kommer att dö här, tänkte hon och såg på fru Carlsen som grät tyst.

Hon ville rusa fram och ta henne i famnen, men vågade inte röra sig. Dansken knyckte på nacken och hans kumpaner lämnade rummet med väskorna. Sedan grep han tag om hennes haka och höll den i ett fast grepp.

”Som ni säkert förstår är det meningslöst att försöka rapportera det

här till polisen”, sa han. ”Från och med nu är det vi som är polisen.”

När ytterdörren slog igen bakom honom rusade hon fram till fru Carlsen.

”Det är över nu”, viskade hon och strök den äldre kvinnan över håret.

”Nej”, sa fru Carlsen. ”Det har bara börjat.”

GENOM DET FYRKANTIGA flygplansfönstret såg han några unga män i oljefläckiga overaller släntra bort mot en av flygplanshangarerna som låg utspridda likt en solfjäder runt den grusade startbanan. Ett par timmar tidigare hade han kysst sin unga hustru farväl och sagt åt henne att inte oroa sig. De allierades jaktplan visade sig sällan under dygnets ljusa timmar och flygresan skulle bara ta några få timmar. Att lugna sig själv var svårare. När flygplanet, en Junkers Ju 52/3m, rullade ut mot startbanan högg det till i bröstet. Smärtan var övergående, men oron dröjde sig kvar. Efter hans senaste besök i Berlin hade en våldsam storm dragit fram genom utrikesdepartementets korridorer och han var osäker på vad som väntade honom vid ankomsten.

I februari, några veckor efter det att Tysklands öde avgjorts i Stalingrad, hade en grupp ledande tjänstemän gjort ett djärvt, men dumdrigt, försök att bli av med utrikesminister von Ribbentrop genom att anklaga honom för inkompetens. Men kuppmakarna hade missbedömt nazisternas grepp om Auswärtiges Amt och satt nu inspärrade i koncentrationsläger anklagade för förräderi. Några månader senare, i april, hade von Ribbentrop ersatt ett flertal av Tysklands mest erfarna diplomater med fanatiska nazister. Det hade inte förvånat honom, men var ändå ett skrämmande bevis på att sans och förnuft hade ersatts av dårskap och vansinne i nazisternas Tyskland.

De bruna och svarta uniformerna som flockades runt honom fick honom att känna sig som en udda fågel där han satt vid flygplansfönstret i sin grå, skrynkliga kostym. Några SS-officerare skröt högljutt om sina erövringar bland Köpenhamns kvinnor och hatet och äcklet växte

inom honom, men när en av dem vände sitt flinande ansikte mot honom log han tillbaka i samförstånd.

Som en feg stackare, tänkte han och tittade ut mot det gulgröna gräset som rusade förbi honom utanför fönstret.

Planet lättade från marken med ett skutt. Det tippade över svagt på ena sidan och han höll andan tills det rätade upp sig. Han skulle aldrig vänja sig vid tanken på att vara instängd i en cylinder av stål som svävade högt över marken. Det var något naturvidrigt över det hela. Han längtade till havet som under honom bredde ut sig som en väldig vattengrav mellan Danmark och Sverige. Solen dök fram ur ett moln och strålarna fångades upp av havet som kastade tillbaka dem och tvingade honom att vända bort blicken.

Efter några minuter, när planet nått sin marschhöjd, reste sig en ung man från sin plats strax bakom de båda piloterna. Han var klädd i en fältgrå uniform som hängde löst på hans gångliga kropp. Snart sågs han gå omkring bland passagerarna med en bricka med plåtmuggar och en termos.

”Herr Dotzauer”, sa han och lutade sig över mannen vid fönstret. ”Kan jag få bjuda er på en kopp kaffe?”

Ynglingen stod med fötterna brett isär för att hålla balansen i planet som krängde lätt. Dotzauer skakade på huvudet och lutade sig tillbaka i stolen och slöt ögonen. De senaste dygnen hade varit långa och arbetsamma, han hade inte fått många timmars sömn. Varken de bullrande motorerna eller hans ängslan kunde hålla honom vaken.

Han väcktes av en plötslig luftgrop. Plåten riste när planet dök ännu en gång och smärtan i bröstet återvände. Nervösa ögonkast utbyttes mellan hans medpassagerare, men ynglingen som serverat kaffe satt lugnt tillbakalutad på sin plats och bläddrade i ett gammalt nummer av *Der Stürmer*. Efter några turbulenta minuter bar vindarna igen och planet slutade kränga som ett fartyg i storm. SS-officerarna skrattade överdrivet högt i ett försök att avfärda sin rädsla, men Dotzauer behövde inte dölja sin oro. Han var ingen soldat, han tjänade inte sitt land med vapen i hand. Hans roll var den motsatta, han vann sina segrar vid förhandlingsbordet utan att behöva offra unga soldaters liv.

Vid krigsutbrottet hade han rest till Köpenhamn, en stad han kände väl, för att ikläda sig rollen som sakkunnig inom sjöfartsfrågor på Tyska legationen. Det var bara några få veckor efter bröllopet med den unga danskan Grete som gladdes över att få återvända hem. Inför prästen hade han lovat att dela sitt liv med henne, men snart bar han på hemligheter hon aldrig skulle få ta del av.

Han såg inte sig själv som en spion, men kunde inte förneka att de kodade meddelanden han under krigets första månader sänt till Abwehr, den tyska militära underrättelsetjänsten, inneburit döden för många av Gretes landsmän. Det var med hans hjälp som de tyska ubåtarna lyckats torpedera danska lastfartyg på väg med livsviktiga förnödenheter och andra varor till England och dess allierade. Det var ett ansvar han aldrig skulle kunna svära sig fri från, men då hade han fortfarande trott att kriget snart skulle vara över, att England och Frankrike skulle ta sitt förnuft till fånga. Men i april året efter var han en ockupant av sin hustrus hemland. Grete höll fast vid sin kärlek till honom, men berättade också om de föraktfulla blickarna hon tvingades stå ut med på grund av honom; en tysk, en fiende. Den öppna fientligheten gömdes undan när samförståndet mellan ockupationsmakten och den danska regeringen blev en del av vardagen. Men synen av tyska soldater på marsch genom hans älskade Köpenhamn plågade. Kanske var det då som de första tvivlen på Hitler väcktes inom honom.

Efter ockupationen fick han nya arbetsuppgifter. Han knöts till von Ribbentrops utrikesministerium och fick i uppgift att skaffa fram danska fartyg för att transportera den livsviktiga svenska järnmalmen till tyska hamnar. Som väntat skötte han den och alla andra uppgifter med en framgång som möttes med respekt när han besökte ministeriet i Berlin där korridorerna surrade av rykten av alla de slag.

Han mindes inte när han hört de första viskningarna om det oerhörda som pågick i öster, men då hade han avfärdat dem som en förvirrad hjärnas fantasier. Nu visste han bättre.

Den första dagboksanteckningen om judarna och det som kallades för den slutgiltiga lösningen skrev han i början av juni 1942. Då hade han ännu inte insett vidden av det ofattbara och fasansfulla som

pågick i de nazistiska koncentrationslägren. Snart förstod han den katastrofala omfattningen och konstaterade med förfäran att han arbetade för ett ministerium som tog aktiv del i dödandet av judar. Han försökte övertyga sig själv om att han stod utanför, men förstod att omvärlden skulle se det annorlunda, att den skulle betrakta honom som medskyldig.

Under hösten växte hans tvivel. När Goebbels med sin ödesmättade röst meddelade att den tyska 6:e armén kapitulerat i Stalingrads isande ruiner, bestämde han sig. Det var hög tid för honom att förbereda sig på den kommande uppgörelsen.

I början av sommaren besökte han sin gamla hemstad Hamburg. Samma kväll som han återvänt till Köpenhamn, skrev han i sin dagbok: *Jag saknar ord. De allierades bomber har förvandlat Hamburg till en rykande ruinhög. Hela kvarter utraderade från jordens yta. En fruktansvärd syn. 1,2 miljoner tyskar på flykt från helvetet.*

När planet sänkte sig över Berlins sydvästra förstäder bjöds han på samma syn som i Hamburg. Rykande ruiner. Spillror av hus. Gata upp och gata ned. Kaos.

Bara idioter kan tro på en slutseger, tänkte han och slöt ögonen när planet gick ned för landning på Tempelhof.

KLOCKAN VAR STRAX efter fem på eftermiddagen när Dotzauer steg ut genom portarna till utrikesministeriet på Wilhelmsstrasse. Framför honom stod svarta Mercedes på rad, men Dotzauer längtade efter frisk luft och bestämde sig för att promenera till hotellet. Han hann inte många meter förrän en hand lades på hans axel.

”Det var inte igår”, sa en äldre man och log brett.

”Konrad!” sa Dotzauer och skakade på huvudet.

De tog varandra i hand och skrattade åt det överraskande sammanträffandet.

”Har du någon som väntar på dig?”

”Inte mer än ett tomt hotellrum”, sa Dotzauer.

”Då föreslår jag att vi äter middag tillsammans.”

”Med glädje.”

Konrad Arnt hade fötts in i diplomatins värld. Första gången Dotzauer hade träffat honom var på hösten 1933. Trots deras olika bakgrund och ålderskillnaden, Dotzauer var tio år yngre, hade deras gemensamma intresse för Skandinavien fört dem samman och de hade utvecklat en vänskap som trots långa avbrott fortfarande hölls vid liv.

De begav sig till en krog alldeles i närheten på Kochstrasse som hade få lediga bord trots den tidiga timmen. De visades till ett hörnbord och runt dem satt uniformsklädda män, några i sällskap med unga damer i dyra klänningar.

”Jag måste ursäkta utbudet”, sa Arnt när Dotzauer ögnade igenom den magra menyn. ”Men tiderna är tyvärr sådana.”

De bestämde sig för en köttgryta och en flaska röd bourgogne som de till sin förvåning hittat på vinlistan. En medelålders, blond kvinna klädd i en bayersk folkdräkt drog korken ur vinet och fyllde på deras glas. De skålade för bättre tider och när maten stod på bordet petade de i sig en klibbig sörja bestående av potatis och några sega köttbitar av okänt ursprung i en brun, vattmig sås, samtidigt som de pratade sig igenom åren som gått sedan våren 1940. Dotzauer berättade om sitt arbete i Köpenhamn och giftermålet med Grete. Arnt nämnde att hans familj, en fru och två tonårsdöttrar, sedan en tid tillbaka befann sig i München.

”Det känns säkrast så”, sa han och sköljde ned en tugga med lite vin. Efteråt beslöt de sig för fortsätta kvällen tillsammans.

”Det blir ett välkommet avbrott i min ensamhet och ditt hotell ligger inte så långt från min bostad”, sa Arnt och betalade notan.

De tog tunnelbanan till stationen vid Uhlandstrasse och promenerade sedan västerut längs Kurfürstendamm. Avenyn som sjudit av liv under det dekadenta tjugotalet låg tyst och nästan helt öde. Berlinarna hade andra, betydligt viktigare saker att ägna sig åt än nöjen. De kämpade för att överleva. De flesta av skyltfönstren som kantade gatan var förspikade med bräder och några av de tunga, imposanta husen hade rasat ned i ruiner.

”Det är en sorglig syn”, sa Arnt.

Dotzauer nickade.